

RÉSZLETES KUTATÁSI TERV

1. A kutatási program célja, előzményei, nemzetközi beágyazottsága

1.1. A kutatási program célja, tudományos háttere

A magyar nyelvtörténet egyes területeinek, elsősorban a hang- és helyesírás-történetnek, a nyelvjárástörténetnek, az etimológiának, a szó- és névtörténetnek a lehetőségei erősen korlátozottak maradnak mindaddig, amíg a legkorábbi nyelvemlékes időszak, **a korai ómagyar kor** (896–1350) **nyelvi anyagának, főképpen a magyar nyelv szórványemlékeinek a teljes feldolgozása** meg nem történik. A tervezett kutatás ezt az időszakot és ezt a nyelvemlékcsoportot állítja a középpontba, és **alapkutatásként** nyelvészeti adatfeltárást és ezek elméleti feldolgozását tűzi ki célul. A kutatócsoport a nyelvtörténeti kutatásokat és vele összefüggően az onomasztikát a magyar nyelvtörténetírás gazdag hagyományaihoz kapcsolódó tudományszakként értelmezi, és tevékenységével **a magyar nyelv- és névtörténeti kutatások eredményeit kívánja gyarapítani**. A hagyományos szempontok mellett azonban újfajta megközelítéseket is alkalmaz: figyelembe veszi a **történeti szociolingvisztika** szempontjait és a **kognitív közelítésmód** lehetőségeit, valamint alkalmazza a debreceni iskola által kidolgozott helynév-rekonstrukciós eljárást. A kutatások a nyelvészeti technológiák terén a **nyelvtörténeti kutatási módszerek megújításához** is nagyban hozzájárulhatnak.

A kutatási terv és a kutatócsoport létrehozásának a szándéka azokra a kutatási eredményekre támaszkodik, amelyek az elmúlt másfél évtized során a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén létrejöttek. Ez idő alatt a tanszék a helynévtörténeti kutatások fontos hazai, sőt Kárpát-medencei központjává vált, és egyre aktívabban bekapcsolódott a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe is. Hoffmann István irányításával egyre népesebb kutatói műhely alakult itt ki, amely nemcsak azt tette lehetővé, hogy 2010-ben létrejöhetett a Nyelv- és Névtörténeti Műhely (<http://nytm.unideb.hu>), hanem azt is, hogy nagyszabású kutatási programok indulhattak meg (elsősorban OTKA-pályázatok révén, majd kutatóegyetemi TÁMOP támogatással, emellett a doktori iskolához kapcsolódóan). A pályázat fontos célkitűzése ennek a **tudományos kutatói iskolának** a fejlesztése, amelynek révén a magyar nyelv- és névtörténeti kutatások a korai ómagyar, valamint részben az ősmagyar korra vonatkozóan új lendületet kaphatnak, és új alapokra helyezhetik azt.

A kutatási program közvetlenül segíti elő a **kutatói és oktatói utánpótlás biztosítását** azáltal, hogy részben a doktori képzésből kikerült, fokozatot még nem szerzett **fiatal kutatóknak** teremt lehetőséget a kutatómunkájuk folytatására és a doktori cím megszerzésére, részben pedig a frissen fokozatot szerzett kutatók számára biztosít kutatási lehetőséget.

A kutatási program a **középgenerációba tartozó**, a nyelv- és névtörténeti kutatásokban már az eddigiekben is jelentős eredményeket elért **oktatói-kutatói réteg** számára is igyekszik biztosítani a **tudományos pályáján** való lendületes előrehaladást azáltal, hogy a kutatócsoporthoz külső résztvevőként kapcsolódnak.

A **Magyar nyelv- és névtörténeti kutatások** c. program által vizsgálni kívánt kutatási területtel jelentősebb kutatócsoportok jelenleg nem foglalkoznak: hiányzik ez a terület **az akadémiai kutatóintézet-hálózat** „repertoárjából” is. A korai ómagyar kor nyelvi anyagának filológiai és elméleti feldolgozása, szótári formában való, illetve digitális közreadása, térinformatikai eszközökkel való kezelése — a témakör **interdiszciplináris** természetéből adódóan — nemcsak a magyar nyelvtörténeti kutatásokat helyezi az eddigieknél szilárdabb alapokra, hanem a magyarság történetével foglalkozó más tudományágak (a történettudomány, a történeti földrajz, a történeti néprajz stb.) számára is alapvető forrásanyagot és elméleti-módszertani tekintetben egyaránt megbízható ismeretanyagot biztosít. A magyar nyelvtörténetírás részéről talán a

leghatékonyabb támogatást tudja nyújtani a napjaink tudományosságában fokozottan előtérbe kerülő és fejlesztendő őstörténeti kutatások számára.

1.2. A kutatási program előzményei, nemzetközi beágyazottsága

a) A nyelv- és névtörténeti kutatások a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének mindig is a fő kutatási profiljába tartoztak, s az elmúlt 15 évben elért kutatási eredmények a tanszékot a Kárpát-medencei nyelv- és névtörténeti műhelyek legrangosabbjai közé emelték. 1997-ben indult útjára *A Magyar Névarchívum Kiadványai* c. sorozat, amelynek ez idáig 27 kötete jelent meg (köztük vármegyei történeti-etimológiai szótárak, elméleti munkák, tanulmánykötetek).

A szótári program folytatása — mint az elméleti munkákhoz is alapul szolgáló megbízható forrásanyag biztosítása — a jelen pályázatnak is egyik kiemelt fókuszterülete.

b) A nyelv- és névtörténeti kutatásokat szolgálja az a projekt, amely *Magyar Digitális Helynévtár* címen TÁMOP és OTKA támogatással 2010-ben indult útjára (<http://mdh.unideb.hu>). A felhasználókat három nyelven kiszolgáló, térinformatikai komponenssel rendelkező digitális adatbank fő törekvése az, hogy — évtizedes távlatokban tervezve — **a Kárpát-medence valamennyi helynevének összegyűjtését, feldolgozását, nyelvi elemzését** valósítsa meg (magyar–német, valamint Kárpát-medencei együttműködési program keretében). A program a két moduljával (újkori helynévtár és korai helynévtár) a kutatók és a művelt nagyközönség igényeit egyaránt igyekszik kielégíteni, és alapvetően járul hozzá a nemzeti **kulturális-szellemi örökség védelméhez**. Az újkori helynévtár jelenleg közel 90.000, a korai helynévtár pedig közel 20.000 névadattal működik, de adatbázisba van rendezve további 300.000 rekordnyi névelőfordulás is.

A Magyar Digitális Helynévtár korai moduljához kapcsolódóan a kutatói verzió kidolgozása és fejlesztése a pályázati program fontos részét képezi.

c) Fiatal kutatóinak is köszönhetően a tanszéki kutatócsoport az utóbbi évtizedben feliratkozott a **rangos nemzetközi kutatói központok** sorába is. Az intézet által elindított *Onomastica Uralica* c. nemzetközi szerkesztőbizottsággal működő angol (és részben orosz) nyelvű **folyóirat** egyre szélesebb körű szerzőgárdát vonz Európa-szerte. A sorozat 8. kötete egy európai kulturális gyökerekkel bíró névtípusnak (a szentnévi eredetű településneveknek) az európai sajátosságait mérte fel 7 országból 12 neves kutató részvételével. A kutatócsoport egyes tagjai nemzetközi bizottságokban is szerepet vállalnak.

A nemzetközi együttműködésre (nemcsak névtörténeti, hanem hangsúlyozottan nyelvtörténeti témákkal is) a kutatócsoport a továbbiakban is nagy figyelmet fordít.

2. A kutatási program személyi feltételei

A tervezett kutatócsoport alapját **négy teljes munkaidőben foglalkoztatott tudományos munkatárs** (Bába Barbara, Kovács Éva, Pásztor Éva, Szőke Melinda, előreláthatóan valamennyien 2013. június 30-ig megszerzik a PhD-fokozatot), valamint **öt tudományos segédmunkatárs** képezi.

A kutatócsoport munkáját **külső résztvevőként** több olyan kutató is segíti, aki a jelzett téma kiváló szakembereként, debreceni Nyelv- és Névtörténeti Műhely tagjaként már eddig is tapasztalatokat szerzett a közös munkában (dr. Tóth Valéria egyetemi docens, dr. Rácz Anita egyetemi adjunktus, dr. Györffy Erzsébet egyetemi adjunktus, dr. Reszegi Katalin egyetemi adjunktus, dr. Póczos Rita egyetemi tanársegéd, a Debreceni Egyetem oktatói, valamint dr. Szentgyörgyi Rudolf egyetemi tanársegéd, az ELTE oktatója).

Informatikai feladatok ellátására **fél állású foglalkoztatásban** kívánunk alkalmazni egy **informatikus szakembert**, aki a program adatbázis-hátterének a fejlesztésében és on-line megjelenítésében vállal szerepet.

3. A kutatási program fókuszterületei, eredmények

3.1. Nyelv- és névtörténeti adatfeltárás

A korai ómagyar kor hazai szórványemlékei sok százezer adatot biztosítanak a kutatás számára, amelynek azonban csak a töredéke került be eddig a tudomány vérkeringésébe. Ezt a hatalmas adatmennyiséget a hazai szórványemlékek szisztematikus filológiai újrafeldolgozása révén és korszerű technológiák alkalmazásával kívánjuk bekapcsolni a kutatásokba: **on-line adatbázisok** és **szótárak** formájában.

3.1.1. Helynévtörténeti adatbázis

A magyar helynevek tudományos feldolgozására létrehoztuk a **Magyar Digitális Helynévtárat** (MDH), amelynek két modulja az újabb, illetve a korai ómagyar kori helynévkincset tartalmazza. On-line elérése révén ennek az anyagát külön programalkalmazások nélkül bárki felhasználhatja, az egyes nevekhez kapcsolódóan a filológiai információk mellett nyelvészeti elemzési szempontok is szerepelnek (pl. a nevek morfológiai, szemantikai, hang- és helyesírás-történeti, etimológiai elemzése), a program térinformatikai összetevőjének köszönhetően pedig a nyelvi jelenségek név- és jelenségtérképeken is megjeleníthetők.

Az egyes Árpád-kori vármegyék helynévanyagának adatbázisát folyamatosan tesszük kereshetővé a MDH korai moduljában (jelenleg 12 megye anyaga érhető el), a jelenségek bemutatására **rekonstruált középkori térképeket** használunk.

A pályázat futamideje alatt a korai helynévtár modulja 100-150 ezer névadattal bővül.

3.1.2. Szótári program

1997-ben indítottuk meg azt a programot, amely a korai ómagyar kor összes helynévének szótári formában történő közreadását célozza meg. A **Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból** (HA) c. munka 1., 2. és 3. kötete Györffy György történeti földrajzához közvetlenül kapcsolódva az ott szétszórtan előforduló mikrotoponimákat rendezi szótári formába, és adja közre megyénkénti elrendezésben, névtérképekkel, mutatókkal kiegészítve.

A további kötetek megjelentetésének ütemezése:

4. Liptó–Pilis vármegye, 2014.

A **Korai magyar helynévszótár** (KMHsz.) anyaga jóval túlmegegy a fent említett történeti földrajz adatfeltárásán: az 1350 előtti összes helynév-előfordulást rendezi szótári keretbe. Az eddig megjelent 1. kötet a betűrendben elől álló 15 vármegye anyagát közli.

A további kötetek megjelentetése:

2. Doboka–Keve vármegye, 2014.

3. Kolozs–Pilis vármegye, 2015.

4. Pozsega–Szolnok vármegye, 2017.

(Az utolsó, az 5. kötet előre láthatóan 2019-re készülhet el.)

A HA és a KMHsz. anyaga (amely megtalálható az interneten is a **Magyar Névarchívum** honlapján: <http://mna.unideb.hu>) a MDH adatbázisával is teljes megfelelést mutat.

A szótári program **hosszú távú célja** egy **teljes korai ómagyar kori történeti-etimológiai helynévszótár** létrehozása. Ennek megalapozása már a 2013–18 közötti időszakban megindul: elsősorban az olyan névtípusok körében, amelyek a kutatásokban más szempontból is kiemelt figyelmet érdemelnek: a víznevek, a hegynevek, a nép- és törzsneveket, valamint a személynéveket tartalmazó helynevek szótára folyamatosan épülhet, az eredmények publikálását elsősorban tanulmányok (névfejtések) közzétételével, valamint on-line hozzáférés biztosításával tervezzük. Papír alapú, szótár formájú kiadásuk a pályázati időszakon kívül, egységes keretben valósulhat majd meg. Az etimológiai kutatásokban a személynévek történeti-etimológiai magyarázatához is tanulmányokkal kívánunk hozzájárulni. Kiemelt figyelmet kap történeti-etimológiai szempontból a korszak leggazdagabb adatolású szórétége, a földrajzi köznevek csoportja.

3.2. Elméleti feldolgozó munka

3.2.1. Nyelvtörténeti kutatások

Egyes **nagy jelentőségű források** monografikus feltárása nagy hagyományokra megy vissza a magyar nyelvtörténetírásban. A közelmúltban a Tihanyi alapítólevél újratárgyalása megmutatta, hogy az újabb források felhasználásával, mai elméletek és módszerek (elsősorban a történeti szociolingvisztika, a pragmatika, a névtörténet, a kognitív megközelítés, a névrekonstruktív eljárás) alkalmazásával a korábbi ismeretek jelentősen bővíthetők. **Monografikus feldolgozást** az alábbi nyelvelmékek kapnak:

garamszentbenedeki alapítólevél (2014),

tihanyi összeírás (2014),

veszprémvölgyi apácák adománylevele (2014),

zselicszentjakabi alapítólevél (2015),

a tihanyi alapítólevél szövegének és személyneveinek vizsgálata (2013–2017).

A 11. századi források szisztematikus feldolgozására többszerzős monográfiában vállalkozunk (2016).

Nemzetközi kutatási program keretében dolgozzuk fel az európai oklevelezési gyakorlat alapvető nyelv- és névtörténeti kérdéseit, elsősorban a vulgáris nyelvi elemeknek az idegen szövegbe történő beillesztési eljárásaira koncentrálnak (2017).

A MDH hatalmas forrásanyaga lehetőséget ad olyan lényeges **nyelvtörténeti területek újraértékelésére** is, mint a magyar **helyesírás- és hangtörténet**, ahol átfogó kutatások az elmúlt fél évszázadban alig zajlottak. E kérdéseket (mint pl. egy-egy konkrét hangtörténeti jelenség lefolyásának ütemét: kronológiai és területi vonatkozásait, a nyelvi érintkezésekből adódó, illetve kulturális tényezőkkel összefüggő helyesírás-történeti kérdéseket, az egyes oklevél-kibocsátó szervek helyesírási gyakorlatát stb.) tanulmányokban kívánjuk tárgyalni.

Az ómagyar kori szókincs legjobban adatolható része a földrajzi köznevek: e szócsoporthoz történeti, szóföldrajzi feldolgozását monográfiában adjuk közre (2014).

3.2.2. Történeti helynévkutatás

A nagyszámú helynévadat és az elméleti vizsgálatok lehetőséget adnak a magyar történeti helynévkutatások megújítására, jelentős fejlesztésére, egyes területeinek monografikus feltárására. Önálló tudományos problémaként foglalkozik a kutatócsoport

a szórványemlékek nyelvi anyagának tudományos hasznosítási lehetőségeivel és korlátaival (2014),

a nép- és törzsnévből alakult helynevekkel (2014),

a személynevek és a helynevek kapcsolódásával (2015),

a névrendszerek változásának általános jellegzetességeivel (2015).

A történeti helynév-típológia több alapkérdésének a feldolgozása **nemzetközi együttműködéssel** képzelhető el leghatékonyabban.

A személynévi eredetű helynevek kérdését (2015), valamint

a nyelvi érintkezések helynévrendszerekre gyakorolt hatásának a feltárását (2017)

összeurópai kutatási projekt keretében tervezzük megvalósítani oly módon, hogy a nemzetközi konferenciákon önálló szimpóziumok szervezését javasoljuk e témakörökben, amelyek anyagát tanulmánykötetben publikáljuk.

3.3. Tudományos rendezvények

A kutatócsoport eredményeinek publicitását és a csoporton kívüli további kutatóknak e kutatási tematikához való kapcsolódását is elősegítik az évente megrendezett **helynévtörténeti szemináriumok**, amelyeknek az anyagát (más dolgozatokkal együtt)

a *Helynévtörténeti Tanulmányok* c. sorozat egy-egy kötetében tesszük közzé (2014, 2015, 2016, 2017).

Kutatóink emellett más hazai és nemzetközi konferenciákon is rendszeresen előadásokkal vesznek részt.

A magyar nyelv- és névtörténeti kutatásoknak a kutatócsoport létrejötte igen nagy lendületet adhatna. E nélkül a támogatás nélkül az itt létrejött kutatói potenciál azonban sajnos, aligha tartható fenn, mivel a fiatal kutatók alkalmazását más forrásokból nem tudjuk biztosítani.

Debrecen, 2013. január 15.

(Prof. Dr. Hoffmann István)
egyetemi tanár